

TÜRKİYE'DE SOSYAL ADALETİN TEMİNİNDE SOSYAL DEVLETİN ROLÜ¹

THE ROLE OF WELFARE STATE IN ENSURING SOCIAL JUSTICE IN TURKEY

Hakan CANDAN*
Arzu MALTAŞ EROL**

Öz

Liberal düşüncenin egemen devlet anlayışının yaşanan krizler karşısında çaresiz kalması, sosyal ve iktisadi alana müdahale ederek piyasa mekanizmasının işleyişini değiştiren ve bu yolla sosyal refahı artırmayı amaç edinen sosyal devleti ortaya çıkarmıştır. Hak ve sorumlulukların dağıtım ve bölüşümünün sosyal adalet ilkesi gözetilerek yapılması, asgari yaşam olanaklarının sağlanması, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin giderilmesi gibi amaçları olan sosyal devlet bu çalışma kapsamında, sosyal devletin altın çağı kabul edilen 1945-1970 yılları arasındaki süreçte sosyal adalet ilkesi çerçevesinden incelenmiştir. Bu amaçla sosyal devlet adına yapılan çalışmalar, harcamalar, çıkarılan kanunlar gibi bir takım ekonomik, toplumsal ve hukuki göstergeler, sosyal adalet ilkesi doğrultusunda ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal devlet, sosyal adalet, müdahaleci devlet.

ABSTRACT

The despair of the dominant state mentality of liberal school in the face of crises has revealed a welfare state, which intervenes in the social and economic field, changes the functioning of market mechanism, and aims to increase social welfare in this way. The welfare state aims at distributing rights and responsibilities under the social justice principle, providing minimum living facilities and eliminating inequalities in income distribution. In this study, welfare state is examined in a social justice framework in the period between 1945 and 1970, which is accepted as the golden age of welfare state. For this purpose, a number of economic, social and legal indicators, such as operations, expenditures and laws enacted in the name of welfare state, are addressed in line with social justice.

Keywords: Welfare state, social justice, redistribution.

1 Bu çalışma, 19-22 Mayıs 2017 tarihlerinde Podgorica, Karadağ'da gerçekleştirilen "Mediterranean International Conference on Social Sciences" isimli konferansta sunulan özet bildirinin revize edilerek genişletilmiş tam metin hâlidir.

* Yrd. Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Kentleşme ve Çevre Sorunları ABD, hakancandan@kmu.edu.tr.

** Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Kentleşme ve Çevre Sorunları ABD, arzumaltas@kmu.edu.tr

GİRİŞ

Sosyal devlet üzerine bir literatür incelemesi olan bu çalışmada, kamu yönetimi açısından kurumsal anlamda bir devlet tanımından hareket edilerek, liberal ve müdahaleci görüşler çerçevesinde devletin faaliyet alanları aktarılmıştır. Liberal düşüncenin devlet anlayışının, ortaya çıkan krizler karşısında yetersiz kalmasının müdahaleci görüşlere ağırlık kazandırması ve devletin ekonomik ve toplumsal alanlarda doğrudan söz sahibi olması, jandarma devletinin sonunu getirerek, sosyal devlete zemin hazırlamıştır. Sermaye birikiminin yaşadığı sorunların çözümü olarak gösterilen sosyal devlet, 1930’lu yıllarla birlikte tartışmaya açılmış ve 2. Dünya Savaşı’ndan sonra hızla yayılarak pek çok uygulama imkânı bulmuştur. Bu doğrultuda çalışma kapsamında da öncelikle 19. yüzyılın sonlarında üretilen sosyal devlet kavramı açıklığa kavuşturulmuş ve sosyal devletin üzerine inşa edildiği sosyal adalet ilkesiyle ilişkisi ortaya konulmuştur. Ardından sosyal devletin ortaya çıkışı ve gelişimi, sosyal adaletle ilişkisi çerçevesinde, neoliberal söylemlerin sermaye birikimi krizine yol açtığı iddiasıyla savaş açtığı 1970’li yıllara kadar olan süreçte değerlendirilmiştir. Batı’da sosyal devletin ortaya çıkışı, gelişimi ve temel unsurları bu tarihler doğrultusunda değerlendirildikten sonra, Türkiye’de söz konusu süreçte devlette meydana gelen değişimler incelenmiştir. Bu değişimlerin Türkiye’deki izdüşümünün Batı’dakinden oldukça farklı olduğu ve yine gelişim sürecinin farklı aşamalardan geçtiği sonucuna ulaşılmıştır. Her ne kadar çalışma, belli bir tarihsel süreç kısıtıyla ele alınsa da sosyal devletin kavram olarak yerleşmesinden daha önceki dönemlerde de mevcut olduğu ve buna yönelik uygulamaların yapıldığı tespit edilmiş ve bu uygulamaların dönemin ideolojisinden ve tarihsel koşullarından büyük oranda etkilendiği kanısına varılmıştır. Fakat Türkiye’deki uygulamaların bir yandan Batı’yla uyumlu olma ve dünyadaki değişimleri yakalama çabası içinde yürütüldüğü, diğer yandan ise toplumsal ve dönemsel koşullar gereği halkın beklenti ve taleplerinin farklılaşması noktasında yürütülen politikaların arada kalmışlık algısı yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

1. DEVLETİN FAALİYET ALANI

Devlet, Antik Yunan döneminden beri tartışılan, fakat hâlâ üzerinde tam anlamıyla uzlaşmaya varılamayan bir kavramdır. Ancak kavram olarak bugünkü kullanılan içeriğine, diğer bir deyişle modern devlet kalıpları içine 16. yüzyılda ulaşabilmiştir. Pierson’un (2005: 5) da vurguladığı üzere devletin kesin ve kapsamlı bir tanımı hakkında doğru bilgiler verebilmek güç olsa da “bizler devletin varlığını

hisseder ve ona göre bir yargıya varırız. Örneğin bayrakları gördüğümüzde, vergi borcumuz ortaya çıktığında veya yaşlılık aylığımız en yakın postaneye ödenecek şekilde düzenlendiğinde devleti hissederiz. Daha somut bir örnekten hareket edilirse, devletin öngördüğü sağlık koşulları altında gerçekleşmesi gereken doğumun sertifikalandırılmasından ölümün zorunlu kaydına kadar devletin (neredeyse) her zaman bizimle olduğunu biliriz”.

En genel anlamıyla “egemen otorite” anlamına gelen devlet, var olduğu bölgede gerek bireylere, gerek topluluklara, gerekse de yerleşik olduğu bölgenin temelini oluşturan topluluklara iradesini dayatabilen otoritedir (de Saint Marc, 2009: 7). Siyaset bilimi açısından ise toplumu yönetenlerin örgütlenmesinin en mükemmel hali devlettir. Zira yönetenlerin yönetilenlere karşı elindeki yaptırımını kullanması devlet aracılığı ile olmaktadır (Vergin, 2015: 32). Devleti, toplumun tümüne yayılan bir yapılar demeti olarak tanımlamak da mümkündür. Bu düşünceye göre devlet, toplumsal hayatın her alanında hareket etmektedir. Dolayısıyla kullandığı araçlar, uğraştığı alan tarafından biçimlendirilmektedir (Eroğul, 2014: 41). Kimileri devleti bir sınıfın diğer sınıfları egemenliği altında bulundurduğu bir örgütlenme olarak görürken; bazıları bu sınıfsal yapının üstünde ve daha ötesinde bütün toplumu kucaklayan bir kuruluş olarak görmektedir. Kimileri devleti en üstün değer, temel amaç olarak tanımlarken, başkaları devleti sadece bir araç olarak açıklamaktadır. Bazısı için ise devlet başlı başına bir kötülük olarak algılanmaktayken; bazıları bu kötülüğü, katlanılması gereken fakat vazgeçilemez bir kötülük olarak nitelendirmektedir (Kapani, 2006: 36). Tanımlar çoğaltılabilse de genel olarak ortaklaşılan nokta, kurumsal anlamda bir devletin Georg Jellinek’in “Üç Unsur Teorisi”nden hareket etmeleridir. Buna göre bu üç unsur, insan, toprak ve egemenlikten oluşmakta ve bunlardan herhangi birine indirgenememektedir (Gözler, 2015: 4-5). Diğer bir deyişle bu üç unsur devletin kurucu öğeleridir ve bunlar olmaksızın bir devletten söz etmek mümkün değildir.

Devletin tanımlanması farklı düşüncelere göre değişebildiği gibi, faaliyet alanları da bu doğrultuda değişiklik gösterebilmektedir. Devletin faaliyet alanları sorunu devletin doğuşu ile ilgili teorilere de gönderme yapmaktadır. Zira devletin ortaya çıkışını birbirinden farklı gerekçelere bağlayan teoriler, devletin faaliyet alanlarını da bu gerekçelerle açıklamaktadır. Devletin ortaya çıkışı genel olarak “aile teorisi”, “kuvvet ve mücadele teorisi”, “biyolojik teori”, “ekonomik teori” ve “sosyal sözleşme teorisi” (Okandan, 1966: 27) başlıkları altında incelense de konu kapsamı açısından modern devletin faaliyet alanlarını “liberal görüşler” ve “müdahaleci görüşler” olarak sınırlamak mümkündür. Keza bu sınıflandırma

“devlet ne olmalı ve ne yapmalı” (Pierson, 2005: 6) sorusu noktasında yol gösterici olacaktır.

1.1. Liberal Görüşler

“Birey” üzerine inşa edilen liberal görüş, bireysel haklar, özel mülkiyet ve devlet müdahaleciliğinden uzak bir serbest piyasa sistemini savunmaktadır (Sallan Gül, 2006: 1). Bu nedenle liberal devlette gerek toplumun, gerek devletin, gerekse de iktidarın kaynağı bireydir. Bu çerçevede devletin biricik amacı, insanların mallarının ve şahıslarının saldırılara karşı korunması ve güvenliğinin sağlanmasıdır (Göze, 1995: 353). Dolayısıyla devletin sınırlı bir biçimde düzenlenen faaliyetleri ve işlevleri bireylerin refahı için ve müdahaleden uzak olmalıdır. Devlet, bu görüşte düzeni sağlayan bir örgüt olarak kabul edilmektedir. Toplumda, bireyler arasında herhangi bir anlaşmazlık söz konusu olduğunda yansız olduğu düşünülen devlet, hakemlik görevi üstlenmekte ve bu anlaşmazlığı çözüme kavuşturmaktadır. Bu anlamda devlet, toplumdaki asayişî sağlayan ve uyuşmazlıkları çözen bir hakemdir (Tanilli, 1982: 2-3). Bireyleri yasalar önünde eşit ve özgür sayan liberal devlet, hakemlik görevinin dışında herhangi bir görev üstlenmemekte; sosyal ve ekonomik koşulların yarattığı eşitsizliklerle ilgilenmemektedir (Göze, 1995: 356). O halde liberal görüşün devleti, devletin geleneksel faaliyet alanları olarak adlandırılan adalet, ulusal savunma ve dış siyaset konularında faaliyet göstermektedir. “Jandarma devlet” olarak da adlandırılan ve 1930’lara kadar varlığını sürdüren liberal görüşün devleti, bu alanların dışındaki hizmetlere ve faaliyetlere müdahale etmemelidir/etmemektedir (Gözler, 2015: 27).

Devletin kaynağının Tanrısal olduğuna dair düşünceler Aydınlanma Döneminin başlarında devam etse de Hobbes, Montesquieu, Mill, Rousseau ve Locke ile birlikte, iktidarın kaynağı yeryüzüne inmiştir (Sallan Gül, 2006: 10). “Toplum Sözleşmesi”nin de temellerini atan bu düşünürler, devleti cebirle tanımlamışlar ve bu nedenle de devletin rolünün salt hukuku uygulamakla kısıtlı olduğunu vurgulamışlardır. Bireycilik temasından hareket edildiği için devlet, bireylerin taleplerini yerine getirmekten başka bir işleve sahip değildir (Norman, 2004: 68-69). Ayrıca “doğal haklar doktrini”nden beslenen liberal görüş, bireylerin sadece insan olmaları dolayısıyla sahip oldukları, dokunulamaz ve devredilemez hakları olduğu ve bu haklarla çevrelenmiş bir özel alana sahip oldukları görüşünü benimsemektedir. Dolayısıyla devlet bu noktada devreye girerek, doğal hakların uğrayabileceği her türlü tehdidi önlemeye çalışmaktadır (Köker, 1990: 44-45).

1.2. Müdahaleci Görüşler

Devletin faaliyet alanlarına göre ne olduğu ve ne yapması gerektiği “sınırlı” devlet anlayışının yanı sıra müdahalecilik yaklaşımlarıyla da açıklanmıştır. Bu anlamda müdahaleci görüşler “sosyalist” ve “sosyal demokrat” görüşler çerçevesinde ele alınmaktadır.

Sosyalist görüşün devlete yaklaşımının en açık ifadesini Marx ve Engels’te bulmak mümkündür. Marx ve Engels’in Komünist Manifesto’da tanımladıkları şekliyle (2015: 43) modern devlet denilen olgu, “burjuva sınıfının ortak işlerini yöneten bir kuruldansa öte bir şey değil”dir. Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’inde (1993: 68) ise devlet aygıtı “büyük bir memur ordusuna sahip, dolayısıyla büyük ölçüde menfaat ve hayatı sürekli olarak el altında bulunduran, en geniş hayat belirtilerinden, en küçük davranışlara kadar sivil toplumu kapsayan, denetleyen, düzene sokan, gözetleyen ve vesayeti altında tutan asalak yapı” biçiminde tanımlanmaktadır. Engels ise Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni’nde (1986: 174) devleti “görünüşte toplumun-uzlaşmaz, karşıt sınıfların üzerinde yer alan fakat iktisadi ve toplumsal düzeni sürdürmeye yarayan bir güç” olarak açıklamaktadır. Tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere sosyalist tezde devlet, toplumun dışında ve üstünde konumlandırılmamakta, ne aklın verisi ne de Tanrı vergisi olarak adlandırılmaktadır. Bu nedenle devletin ortaya çıkışı da sınıflar arasındaki çatışmada aranmalıdır. Sosyalist görüş, liberal anlayışın devlete biçtiği hakemlik rolünü reddederek, devletin hakem değil, baskı aracı olduğunu savunmaktadır. Sonuç olarak, sosyalist görüşe göre, sınıflı toplumların oluşmasıyla birlikte var olan devlet, sınıflı toplumların ortadan kalkmasıyla yok olacaktır (Tanilli, 1982: 3-4). Dolayısıyla liberal görüş ile sosyalist görüşün devlet anlayışı arasındaki temel fark, sınıf olgusuna bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Sosyalist düşüncenin savunduğu devlet anlayışı genel olarak müdahale eden devlettir. Buna göre gerek sosyal gerek iktisadi alana müdahale edilmeli ve iktisadi hayat kontrol altına alınmalıdır. Müdahaleci görüşün sosyalist ayağı özel teşebbüse karşıdır ve buna bağlı olarak da üretim araçlarının özel mülkiyetini kabul etmez (Gözler, 2015: 27-28). Burada devlet, ideoloji ve yapısının bir sonucu olarak pek çok görev üstlenen ve özellikle iktisadi hayatı kontrol altında tutması bağlamında da hemen hemen tekel sahibi bir konumda düşünülmektedir (Çam, 2005: 351). Yine müdahaleci bir görüşe sahip olmakla birlikte özel teşebbüse ve özel mülkiyete karşı olmayan sosyal demokrat görüş ise liberallerin düşündüğü gibi salt iç ve dış güvenlik ile adalet değil, devletin sosyal alanda da faaliyette bulunmasını öngörmektedir. Bu müdahalenin altında yatan sebep ise devletin eşitliği ve sosyal adaleti sağlayacak kurum olarak görülmesidir (Gözler, 2015: 28).

Görüldüğü üzere görüşler farklılaştıkça farklı dönemlerde devletin uğraştığı meseleler de değişmekte ve devletten beklentiler de bu doğrultuda farklılaşmaktadır. Devletin “geleneksel” olarak adlandırılan temel işlevleri –adalet, polis, ulusal savunma gibi- değişikliğe uğramasa da uygulanma biçimleri çağdan çağa farklı bir seyir izlemiştir (Çam, 2005: 351). Devlet müdahalesinin birey özgürlüğünü kısıtladığı fikri bir döneme hâkimken, sanayileşme ile artan kapitalist üretim sürecinin yarattığı sorunlar devlet müdahalesine ihtiyacı doğurmuş ve devletin faaliyet alanları daha geniş ölçekte düşünölmeye zorlanmıştır.

2. SOSYAL DEVLET

Börsch-Supan ve Schröder’in (2011: 2) vurguladığı üzere “Hepimiz yaşam alanlarımızın neredeyse her noktasında sosyal devlet müdahaleleri ile karşı karşıyayız. Erken çocukluk dönemimizde ailemize maddi destek verildi; eğitim yasaları ergenlik çağımızın yaşamlarını etkiledi; orta yaş dönemlerimizde, işsizlik tazminatından ve diğer gelir desteğinden faydalanabildik ve bir kere emekli olduğumuzda, emeklilik ödemeleri gelirinizi belirledi/belirler”. O halde hayatın bu denli içinde olan ve herkesin en azından bir döneminde yolunun keştiği “sosyal devlet” nedir? Devletin kavram olarak bir soyutluğa gönderme yaptığı ancak faaliyetleriyle somut bir görünüme kavuştuğundan bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla yurttaşların devlet ile ilişki içinde bulunması, devletin somutluğuna dair işaretler verirken, bu ilişki biçimi çoğunlukla devletin vermiş olduğu hizmetlerle değerlendirilmektedir. Bu anlamda sosyal devlet, temelinde yatan müdahalecilik düşüncesi sonucunda devlet-yurttaş ilişkisinin oldukça görünür olduğu, bu görünürlüğün ise sosyal adaletin temin edilebilirliği üzerinden okunduğu bir modern devlet türüdür.

Sosyal devlet, kimilerince salt ekonomik bir müdahale olarak algılsa da çok daha geniş kapsamlı bir içeriğe sahiptir. Pierson da (2005: 101) sosyal devletin faaliyet alanını sadece ekonomik düzenlemeler olarak düşünmenin yanıltıcı olacağını altını çizerek, refaha ilişkin hakların yurttaşlığın bir parçası olduğunu; bu nedenle de piyasa mantığına tabi olunmaması gerektiğini vurgulamaktadır. En genel ifade ile sosyal devlet, devletin sosyal anlamda barış ve *adalet* sağlayabilmek için gerek ekonomik hayata gerekse sosyal hayata müdahale etmesi olarak tanımlanabilmektedir (Özbudun, 2003: 99). Başka bir tanıma göre sosyal devlet, yurttaşların belli bir yaşam seviyesinin altına düşmeden; yani asgari düzeyde yaşam olanaklarını sağlayan ve fakat bunu yaparken insan onuruna yakışır bir

düzenleme ile sosyal haklarla destekleyen bir devlet biçimidir (Gül ve Sallan Gül, 2007: 7-8). 20. yüzyıl kapitalizminin bir ürünü olması dolayısıyla sosyal devlet, iktisadi ve sosyal hayata kimi zaman kamusal hizmetleri vergilendirme üzerinden finansmana dayalı modellerle görmesi, kimi zaman satışlar arasında fiyatları denetlemekten kamu iktisadi teşebbüsleri aracılığıyla üretimde doğrudan yer alması ve fiyat oluşumunu belirlemesi gibi kamusal araçlarla doğrudan ya da dolaylı olarak müdahale etme yetkisiyle donatılmış devlettir (Ayman Güler, 2006). Bu yetkiler doğrultusunda ele alındığında “yeniden dağıtım devleti” olarak da tanımlanabilecek sosyal devlet, sadece temel hakları, kişisel ve iktisadi özgürlükleri güvence altına alarak, onların korunması ve geliştirilmesi adına müdahalelerde bulunan değil; aynı zamanda toplumda ortaya çıkan karşıtlıkları ve gerginlikleri de dengelemek amacıyla önlemler alma gücüne sahip demokratik devlettir (Petring vd., 2013: 8, 11). Görüldüğü üzere üzerinde ortaklaşmış bir sosyal devlet tanımına ulaşabilmek güçtür. Zira sosyal devlet evrensel bir olgu değildir, ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye farklı uygulamalar içermektedir. Dolayısıyla ülkeler, faaliyet alanlarına göre bir sosyal devlet çerçevesi çizdiğinden, tanımlamalar da değişkenlik göstermektedir. Sonuç itibarıyla sosyal devletin, kapitalizmin bir ürünü olduğundan kapitalizmi yadsımadan, insan onurunu zedelemeyen sosyal adaletin temini için mevcut durumda olan sosyal ve iktisadi hakların yeniden dağıtılmasını sağlayan ve *yeniden dağıtımcılığı* üstlenirken vermiş olduğu hakları da müdahalecilik kapsamında denetleyen ve gözetleyen; klasik liberalizmden kuvvetle esinlenerek bireyselliği ön plana çıkaran fakat bireysel olanı toplumsal olanla birlikte ele alan kapitalist devlet türlerinden birisi olduğunu ileri sürmek mümkündür.

2.1. Sosyal Adalet İhtiyacı: Sosyal Devletin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Sosyal devletin ortaya çıkışı, klasik liberal düşüncenin görünmez elinin 1929 Büyük Buhran karşısında çaresiz kalmasının sonucudur. 19. yüzyıla hâkim olan “jandarma devleti”nin karşıtı olarak kurgulanan sosyal devlet, aynı zamanda sanayileşmenin sonuçlarından büyük oranda olumsuz bir şekilde etkilenen proleter sınıfın yaşam koşullarının da gittikçe kötüye gitmesi ve bununla bağlantılı olarak proleteryanın güç kazandığı süreci de beraberinde getirmiştir. Emek-sermaye çatışmasının yoğunlaştığı ve sosyal adaletin sekteye uğradığı, eşitsiz ilişkilerin geliştiği bu süreç ve bilhassa 2. Dünya Savaşı’nın yarattığı olumsuz koşullar, sosyal devletin de tartışıldığı döneme denk gelmiştir. Dolayısıyla 1930’lu yıllarda nüvelerini veren sosyal devlet, 1945-1970’li yıllar arasında ciddi uygulamalara

sahne olmuş, fakat 1970’li yıllarla birlikte yaşanan yeni bir kriz sonucunda sosyal devlet de krize girerek, minimal devlet söylemleri ile birlikte arka planda kalmıştır. Bu süreçten sonra sosyal devletin tamamen ortadan kalktığını söylemek mümkün olmasa da gücünü büyük ölçüde yitirmiştir.

Sosyal adalet denildiğinde tam olarak neyin anlaşılması gerektiği ve sosyal adaletin kapsamının ne olduğunu açıklayan Miller’a (1999: 1) göre en genel biçimiyle bu kavram, “hayattaki iyi ve kötü şeylerin toplumdaki tüm insanlar arasında nasıl dağıtılacağıının” cevabı olarak ele alınmaktadır. Sosyal devletin ortaya çıkışının temelini oluşturan sosyal adalet, çatışan istek ve taleplerin çözülmesinde aracı olan ilkeler olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bu çatışmaların çözümünde toplumsal işbirliği yapma ihtiyacı doğmaktadır. O halde sosyal adalet ilkesi, “ortak iş yapılması sürecinden doğan yararların dağıtımını ve yüklerin tahsisini sağlayan”, bir nevi “adil dağıtım” kavramına karşılık gelmektedir (Harvey, 2009: 94-95). Bu dağıtım ilkesi gereği sosyal adalet kavramı, dağıtıcı adalet olarak da adlandırılmakta; bu dağıtım ise sadece kaynakların değil, aynı zamanda sorumlulukların da toplum üyelerine eşit dağıtılmasını içermektedir (Wendorf vd., 2002: 20). Bu durumda sosyal adalet dağıtımını, kaynaklara erişim ve sorumlulukların paylaşılmasını, yalnızca insanların yeteneğine ve çalışkanlığına göre değil; sosyoekonomik koşullarına göre de gerçekleştirmektedir (Çeçen, 1993: 36). Zira sosyal devlet de, yurttaşların toplumdaki konumlarına bakılmaksızın iyi yaşam koşullarına ulaşabilmesi için bu dağıtımın yapılabilmesini sağlayacak uygulamaları gerçekleştiren devlet biçimi olarak tanımlanmaktadır (Lewin-Epstein vd., 2003: 2).

Sosyal devletin yaratmaya çalıştığı sosyal adalet, modern halini Rawls’ta bulmaktadır. A Theory of Justice (1971: 7) adlı temel eserinde Rawls adaleti, toplumsal yapının temel taşı olarak konumlandırmaktadır. Zira ona göre adalet, en başından beri her şeyi etkileyebilme gücüne sahiptir. İnsanlar farklı şartlarda doğup buna göre hayatlarını devam ettirdiklerinden birtakım eşitsizler ortaya çıkmaktadır. Sosyal adalet tam bu noktada toplum ihtiyaçlarını nesnel bir aşamaya taşıyarak, bu eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasını sağlamaktadır (Barry, 2000: 150). Rawls’ın sosyal adaletinin, diğer bir ifade ile toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin giderilmesinin iki temel ilkesi bulunmaktadır: özgürlük ve dezavantajlılara azami fayda sağlamayı içeren adil fırsat eşitliği (Rawls, 1971: 60-61). Miller ise sosyal adaletin gerçekleşebilmesini ihtiyaç (need), hak etmek (desert) ve eşitlik (equality) ilkelerine dayandırmaktadır (Miller, 1999: 245). Dolayısıyla bu ilkeler toplumsal boyutta gerçekleşen adaletin, bireysel düzlemde de ele alındığının göstergesi

olarak yorumlanabilmektedir. Zira kimi durumlarda kamu yararı uğruna bazı gruplar ya da bireyler, yarar yerine zarara uğrayabilmektedir (Tuncay ve Erbay, 2006: 56). Bu anlamda sosyal adalet oldukça hassas bir çizgiye sahiptir ve Pareto optimumunu² dikkate alması gerekmektedir. Rescher (1966: 73) bu hassas denge ve yeniden dağıtımın adil bir biçimde yapılabilmesi için 7 kriter sıralamaktadır: (i) eşit olarak (cezalandırma gibi bazı olumsuz durumlar hariç); (ii) ihtiyaçlarına göre; (iii) yeteneklerine, liyakatlerine veya başarılarına göre; (iv) çabalarına ve fedakarlıklarına göre; (v) gerçek verimli katkılarına göre; (vi) ortak menfaatin gereklerine, kamu yararına, insanlığın refahına, ya da daha fazla kişinin daha çok menfaate göre; (vii) hizmetlerin arz ve talep koşullarına göre değerlendirilmesi. Sosyal adalet, yapılan tanımlamalar ve kriterler ışığında en genel haliyle tüm getiri ve götürülerin adaletili bir biçimde paylaşılması anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda kaynakların eşit dağıtıldığı ve yurttaşların hem fiziksel hem de psikolojik açıdan kendini güvende hissettiği toplumun adil olduğu söylenebilir (Bell, 2007: 1). Ancak sosyal devletin ortaya çıkışını hazırlayan ve sosyal devletin hedefi olarak kabul edilen sosyal adalet ilkesi, oldukça soyut bir kavram olduğundan ölçülmesi de bir o kadar zordur. Zira dağıtılanın ne olduğu ve dağıtılabilecek kişi ya da grupların kim olduğu da bu karmaşık duruma yenilerini eklemektedir. Bu soruların yanıtları sosyal adalet ihtiyacının tırmandığı ve bu ihtiyaca cevap veren sosyal devletin ortaya çıkışında aranmalıdır.

Sosyal devlete ilişkin düzenlemeler temel düzeyde sosyal güvenlik alanında yapılan değişikliklerde kendini göstermiştir. Sosyal güvenlik alanında yoksullara ilişkin ilk yasal düzenlemeler, 17. yüzyıl İngiltere’inde başlamıştır (Sallan Gül, 2006: 145). Bu durum elbette şaşırtıcı değildir, zira sanayileşme sürecinin ve ulusal birlik oluşturma temeli İngiltere’de atıldığından, böylesi önlemlerin İngiltere’de erken tarihlerde başlatılması beklenen bir sonuçtur. Tarihler 1880’li yılları gösterdiğinde İngiltere ve Fransa gibi ulusal birliğini tamamlayan ülkelere göre bu birliği daha geç sağlayan Prusya, sanayileşme sonucunda gittikçe yoksullaşan proleter sınıfla karşı karşıya kalmış ve bu süreçte Prusya’daki politikalar Bismarck önderliğinde devlet güdümünde gerçekleştirilmiştir (Rosanvallon, 2004: 119). Bismarck bu süreçte devleti bir sosyal sigorta modeli olarak kurgulamış ve bu doğrultuda bir yandan emek gücünün yeniden üretilmesini sağlayan öte yandan da emekçileri sisteme entegre etmeyi (Güvercin, 2004: 190) kolaylaştırıcı şekilde işçilere hastalık, iş kazası, sakatlık ve yaşlılık durumları için özel sigortaları işleme koymuştur (Koray, 2005: 300). 19. yüzyılın başlarında Prusya’nın başlattığı sosyal

2 Hiç kimsenin bir başkasının koşullarını kötüleştirmeden kendi koşullarını iyileştiremeyeceği kritik nokta (Harvey, 2009: 56).

sigortacılık anlayışını sosyal yardım programları izlemiş ve işverenlerin işyerindeki çalışma güvenliğini sağlaması gerektiği anlayışı yaygınlık kazanmıştır (Sallan Gül, 2006: 145). Ulusal birliğini tamamlayan ülkeler bu sorunla daha önceleri karşılaşırsa da müdahaleci görünüm 18. ve 19. yüzyıllarda kendini gösterebilmiştir. Zira 17. yüzyılın sonlarına kadar bireylerin ekonomik riskler karşısında güvence altına alınması gerekliliği hiçbir zaman toplumsal ve politik bir sorun olarak düşünülmemiş, fakat Aydınlanmacı düşüncenin gelişmesi ile birlikte kamu yararı, toplumsal sınıf gibi kavramların gelişmeye başlaması, bireyin toplum içinde aldığı, alması gerektiği konular ciddi tartışmalara yol açmıştır (Sallan Gül, 2006: 141). Dolayısıyla sosyal devletin nüveleri gerek sermayenin birikim ihtiyaçları gerekse de örgütlü proleter sınıfın savunma güçleri eşliğinde ortaya çıkmış ve şekillenmiştir. Bu anlamda sosyal devletin temellerini emeğin kitleselleşmesi ve örgütlü emeğin ve sermayenin yükselişinde aramak gerekmektedir (Pierson, 2005: 122). Ayferi Göze (1995: 357) tarafından bu süreç “makineleşmiş bir uygarlığın doğmasına yol açan ve aynı zamanda proleterya sorununu ortaya çıkaran büyük sanayi devriminin gelişmesi, liberal devletin birey-devlet anlayışının yavaş yavaş terk edildiği” dönem olarak tanımlanmıştır.

Feodal üretim biçimin yerini alan fordist birikim rejimiyle sınıfsal mücadelenin yeniden üretilmesi, gündelik yaşamda kendini gittikçe daha çok hissettiren yoksulluğun tırmanışı ve sağlıksız, insan onuruna yakışmayan bir yaşam formunun egemen olduğu bu dönem Engels’in “İngiltere’de Emekçi Sınıfının Durumu” eserinde de ifade edildiği üzere, “görünmez elin” başarısızlığının kanıtıdır. Sosyal devletin müdahaleciliği ile iş gücünün yeniden üretilmesinin yarattığı masrafların bir kısmının devlet tarafından üstlenilmesi ve sermayenin yükünün hafifletilmesi (Rosanvallon, 2004: 142), yaşlılık, işsizlik ve hastalığın yarattığı gelir kayıplarının, iş kazalarının sebep olduğu zararların önüne geçilebilmesi için Batı Avrupa’da hızla yayılan bu anlayış (İnsel, 2004: 190) bahsi geçen sorunlara reçete sunmuştur. Tam da bu gerekçelerle toplumsallık vurgusuna karşın bireysellik düşüncesinden hiçbir şey kaybetmeyen sosyal devlet, sermaye lehine bir tutum sergileyerek, sermayenin pazarda rahatça dolaşmasını sağlamak adına, işçilerin “gözlerini boyayan” birtakım güvencelerle olası isyanların önüne geçmesi, Marxistler tarafından yoğun eleştirilere tutulmuştur. Bu düşünceye binaen Marcuse (1968: 84) da sosyal devleti, “bütün ussallığına karşın, özgürsüzlük devleti” olarak tanımlamıştır.

Devlet müdahaleciliği ile çözüm aramayı öneren Keynesyen politikalar, 1930’lu ve 40’lu yıllarda yoğunluk kazanırken, “kapsamlı vergilendirme ve

doğrudan kamu üreticiliği üzerinde yükselen eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, barınma, istihdam ihtiyaçlarının karşılanmasını, nüfusun her kesimine açık, herkesçe eşit biçimde ulaşılabilir olanaklar halinde devletçe güvence altına alınan hak alanları olarak görmektedir” (Ayman Güler, 2006). Seldon (2005: 290, 292) da devletin faaliyet alanının genişlemesinin, bilhassa 2. Dünya Savaşı’ndan sonra gözle görülür bir biçimde arttığına vurgu yapmakta ve bu görünürlüğü “devletin eğitimi”, “devletin sağlık kurumları”, “devletin bakım hizmetleri” (yerel yönetimler aracılığıyla), “devletin konutları” ve “devletin soysal sigorta sağlaması”na dönüştürmesiyle dikkat çekici bir boyuta ulaştığını ileri sürmektedir. Dolayısıyla bu dönemde sosyal devletin üç temel işlevi söz konusudur: Eğitim ve sağlık hizmetleri, büyük oranda ücretsiz olan ve fakat dolaylı vergiler aracılığıyla tahsil edilen hizmetler, düşük kiralarla sübvansede edilen 5 milyon aileye konut, hastalık, işsizlik ya da yaşlılık durumunda minimum gelir sağlanması ve örtülü ulusal sigorta giderleri tarafından sübvansede edilmesi ve son olarak genel vergi ödenen sübvansiyonlar tarafından sağlanan “hayır” yardımı. Ancak bunlara karşın Seldon, sosyal devletin uzun vadede yoksulluk sorununa çözüm olamayacağını düşünmekte, çünkü sosyal devletin doğuşunu sadece geçici bir yol göstericilikten ibaret görmektedir. Dolayısıyla esasında sosyal devlette söz konusu olan faaliyet, devletin kendi kendini onarmasıdır (Robinson, 2005: ix).

Avrupa’da sosyal devlet üzerine yapılan çalışmalar ve sosyal devlete dair uygulamalar sağlık, eğitim ve istidam üzerine yoğunlaşmaktadır. Pierson’un (2005: 105) da vurguladığı üzere özellikle sosyal devlet uygulamaları sonucu istihdam konusunda ciddi bir genişleme söz konusu olmuştur. Bu genişleme aynı zamanda sunulan hizmetlerin niteliği, ücret, maaş ve emeklilik maliyetlerinde de çok ciddi artışlarla devam etmiştir. Bu anlamda Avrupa’da sosyal devleti tanımlayan beş alan söz konusudur: hayatın yarattığı riskler karşısında bireylere güvence sunmak, insan onurunu güvence altına almak, sağlık, işsizlik ve emeklilik sigortaları sağlamak. Bunlara ek olarak sosyal devlet; demokratik bir devlet türü olarak tüm yurttaşların katılımını da hedeflediğinden, eğitim ve vergi politikaları ile de ilgilenmektedir. Dolayısıyla sosyal devlet, bahsi geçen amaçlarını gerçekleştirirken birtakım araçlar kullanmaktadır. Bunlar parasal destekler, hizmetler, aynı destekler, vergiler ve primlerdir (Petring vd., 2013: 7, 32). Avrupa’da sosyal devlet uygulamalarına ilişkin amprik bir çalışmaya dayanan “The Individual and the Welfare State” adlı eserde de sosyal devlet uygulamaları en başta istihdam, sağlık ve eğitim konularıyla ilişkilendirilmiş ve bu doğrultuda analizler yapılmıştır. Üstelik yapılan analizler salt Avrupa’nın sosyal devlet algısını ve beklentisinin yanı sıra, sağlık, istihdam ve eğitim gibi konulardaki farklılaşmaların, yaşlılık dönemlerinden sorumlu

olabileceği mekanizmalara da ışık tutma amacını taşımaktadır (Börsch-Supan ve Schröder, 2011: 1-2, 12). Bu doğrultuda yaptıkları analizlerin sonucunda bütün değişkenlerin birbirini etkilediği ve yine tüm değişkenlerin en nihayetinde sağlık ve istihdam koşullarını ve yaşlılık dönemindeki süreçleri etkilediğini saptamışlardır.

Sosyal devlet uygulamalarının kısa dönemde de olsa ekonomide büyümeyi sağlaması, istihdamı artırması, ücret ve çalışma koşullarını iyileştirmesi ve bu yolla sağlık, sosyal güvenlik, eğitim ve konut gibi alanlarda yaşanan iyileşmeler (Özdemir, 2007: 195) neticesinde, artık her zaman özel teşebbüsün iyi, devletin kötü olduğu düşüncesinin de ortadan kalkmasına neden olmuştur. Zira liberalizme sıkı sıkıya bağlı olan ABD’de dahi devlet müdahalesinin gittikçe artması (Çam, 2005: 360-361) bu düşüncenin yaygınlığını kanıtlar niteliktedir. Yine İngiltere örneğine bakıldığında da kamu harcamalarının 1947-1948 yıllarında GSYİH’nın %30’una kadar yükseldiği tespit edilmiştir (Shutt, 2004: 27). Ancak daha önce de değinildiği üzere sosyal devlet uygulamaları ülkeden ülkeye ve ideolojik arka planlara göre değişkenlik göstermektedir. Bu farklılıkları göstermesi açısından sosyal devletle ilgili olarak sıkça referansta bulunulan Esping Andersen, sosyal devletin ortaya çıkışının iki farklı anlayışla ortaya çıkabileceğini ileri sürmüştür ve (1990: 13) bu iki anlayıştan birinin kapitalizmin artan kapasitesi olduğunu, ikincisinin de buna bağlı olarak işçi sınıfının kazanılan mücadelesi yoluyla olduğunu ifade etmiştir. Kapitalizmi referans alan birinci yaklaşım, sanayileşme ya da bürokrasiye atıfta bulunarak sosyal politikaların bunların sonucunda şekillendiğini kabul etmektedir. İşçi sınıfının mücadelesini referans alan ikinci anlayışta ise toplumsal sınıflar temel alınmakta ve işçi sınıfı toplumsal bir aktör olarak konumlandırılmaktadır. Fakat Andersen bu iki yaklaşımın da yetersizliğinin altını çizmiştir. Dahası, ona göre sosyal devletin çerçevesi işçi sınıfı tarafından belirlenmemiştir. Burada asıl belirleyici faktör işçi sınıfların orta sınıflarla yapmış olduğu ittifaklardır (Shalev, 1983: 333). Esping Andersen (1990: 26-27) sosyal devletin üç temel düzeyi olduğunu belirtmiştir: Liberal sosyal devlet (ABD, Kanada ve Avustralya), Muhafazakâr/Korporatist Sosyal Devlet (Avusturya, Fransa, Almanya ve İtalya) ve Sosyal Demokrat Sosyal Devlet (İskandinav ülkeleri). Liberal sosyal devletin politikaları tüm toplumu kapsayıcı nitelikte olmayıp, çoğunlukla yoksullara yöneliktir. Piyasa, bu devlet türünde temel belirleyici özelliğe sahiptir. Sosyal hakların ve desteklerin en az olduğu sosyal devlet türüdür. Düşük düzeyde metasızlaştırma vardır. Muhafazakâr/Korporatist Sosyal Devlet türünde, liberal sosyal devlet türünden farklı olarak, mesleki ayrımlar; statü gözetilir ve haklar bu doğrultuda dağıtılır. Piyasaya liberallerde olduğu kadar önem atfedilmez. İskandinav ülkelerinde söz konusu olan Sosyal Demokrat Sosyal Devlet ise

sunduğu hizmetleri evrenselcilik ilkesine dayandırır. Diğer bir ifade ile herkesin yararlanabilmesine olanak tanıyan hizmetler sunar. Metasızlaştırma düzeyi en yüksek olan devlet türüdür.

Tablo 1a: Bazı Ülkelerin Kamu Kesimi Harcamaları/GSYİH Oranı (%)

Ülkeler	1870	1913	1960	1998
Avustralya	18.3	16.5	21.2	32.9
Belçika	-	13.8	30.3	49.4
Fransa	12.6	17.0	34.6	54.3
Almanya	-	14.8	32.4	46.9
İtalya	11.9	11.1	30.1	49.1
Japonya	-	8.3	17.5	36.9
Hollanda	9.1	9.0	33.7	47.2
Norveç	5.9	9.3	29.9	46.9
İsveç	5.7	10.4	31.0	58.5
İngiltere	9.4	12.7	32.2	40.2
ABD	7.3	7.5	27.0	32.8

Kaynak: IMF, 2000:172.

Tablo 1b: Bazı Ülkelerin Sosyal Transfer Harcamaları/GSYİH Oranı (%)

Ülkeler	1880	1910	1960	1990
Avustralya	0.0	1.1	7.4	15.4
Belçika	0.2	0.4	13.1	29.7
Fransa	0.5	0.8	13.4	27.8
Almanya	0.5	-	18.1	21.2
İtalya	0.0	0.0	13.1	24.5
Japonya	0.1	0.2	4.0	16.1
Hollanda	0.3	0.4	11.7	31.7
Norveç	1.1	1.2	7.9	23.0
İsveç	0.7	1.0	10.8	21.3
İngiltere	0.9	1.4	10.2	16.8
ABD	0.3	0.6	7.3	16.3

Kaynak: IMF, 2000:172.

Tablo 1a’da açıkça görüldüğü gibi, 1913 yılından sonra kamu harcamalarının GSYİH içindeki oranında büyük sıçramalar meydana gelmiştir. Bu büyük artışların anlamı ise devletin yapısında ve faaliyet alanlarında meydana gelen değişimlerdir. Kamu harcamalarında yaşanan bu genişleme, yüzyılın

sonuna kadar yaklaşık olarak dört kat; ortalama %40’ı aşarak büyümüştür. II. Dünya Savaşı’ndan sonra özellikle yüksek verimlilik artışı döneminde, kamu harcamalarının GSYİH’ye oranındaki büyümenin temel nedenlerinden biri ise görece fiyat etkisi olarak gösterilmektedir (IMF, 2000: 172-173). Tablo 1b’de ise GSYİH içindeki sosyal transfer harcamalarının oranları verilmiştir. Sosyal transfer harcamaları da benzer tarih aralıklarında kamu kesimi harcamalarındaki artışa paralel bir seyir izleyerek önemli ölçüde artmıştır. Ekonomik büyümeye bağlı olarak, sosyal beklentilerin artması ve dağıtımcı adalet gereği devletin bu doğrultuda önlemler alması sonucu artış gözlenmiştir. Bu artışın tırmandığı dönem ise Keynesyen öğretinin hâkim olduğu sosyal devlet sürecidir.

1945-1970’li yıllar arasında yoğun bir sosyal devlet uygulamalarıyla karşılaşılrsa da 1970’li yıllarda kamu yönetiminde yeniden yapılanma dönemi başlamış ve buna bağlı olarak devletin fonksiyonları ve faaliyet alanları ve hatta devletin tanımı yeniden yapılmıştır. Batı kapitalizminin içine düştüğü kriz sonucu sosyal devlet de sürdürülebilirlik krizine girmiştir (Poggi, 1991: 137). Sosyal devletin bu süreçte aşılamaz bir çelişki içine saplandığını ileri sürmek mümkündür. Zira bu durum Nelson’a (2006: 122) göre bir yandan yurttaşların geniş ekonomik talepleri söz konusu iken, bir yandan da kapitalist birikim rejiminin devam ettirilmesi güçleşmektedir. Böylece sosyal yardımlar gönüllü kuruluşlara ve yerel yönetimlere devredilmeye; aktörler arasında paylaştırılmaya başlamış ve nihayetinde sosyal devleti tasfiye hareketine girilmiştir. Bu tasfiye ise tekeller için büyük bir kazanım olarak algılanırken, halk için büyük bir kayıp anlamına gelmektedir (Ayman Güler, 2006).

2.2. Tarihsel Süreçte Türkiye’de Sosyal Devlet

Daha önce de değinildiği gibi klasik liberallerin jandarma devleti anlayışında devletin faaliyet alanları oldukça kısıtlıdır: içte ve dışta güvenliği ve adaleti sağlayarak gece bekçiliği yapmak. Fakat tarihsel süreç, bir devletin faaliyetlerinin bu denli kısıtlı olmasının, çıkan sorunlar, adaletsizlik ya da krizler karşısında çaresiz kaldığını göstermiştir. Dolayısıyla sosyal devlet mefhumu gündeme gelerek, devletin, gece bekçiliğinin yanı sıra, toplumsal sağlığın korunması, sosyal güvenlik ve sosyal yardımları da üstlenmesi gerektiği düşüncesi gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda Göze’nin de (1976: 91) belirttiği üzere devletin “genel sağlık, eğitim, konut, toplum kalkınması, sosyal güvenlik, sosyal sigorta, sosyal yardım, işçiliğin korunması, çocuk sağlığı, akıl sağlığı, boş zamanların değerlendirilmesi” gibi çok geniş bir faaliyet alanına ihtiyaç duyulmuştur. Zira yoksulluk hoş görülmesi imkânsız bir olaydır ve onun ortadan kalkması için

birtakım koşullar gerekmektedir. İşte tam da bu noktada sosyal devlet devreye girmektedir. Ancak sosyal devlette reform ya da sosyal devletin içinin boşaltılarak minimal devlete dönüştürülmesi tartışmalarının yapıldığı süreçte, bilhassa halk kanadından “Türkiye’de sosyal devlet var mıydı ki?” soruları gündeme gelmiştir. Bu haklı bir tepki olmakla beraber yanlıştır da. Zira sosyal devlet çoğu zaman yetersiz ve eksik olsa da, kavram ve ilke olarak vardır, üstelik güçlü bir yere de sahiptir ki en üst hukuki metin olan Anayasa’da yer almaktadır (Ayman Güler, 2006). Dahası Osmanlı Tarihi’nin 15. yüzyılına kadar uzanabilen, sosyal devlet adı altında olmasa da çeşitli uygulamalar söz konusu olmuştur. Uygulamalara bakıldığında enformel hayırseverlik işleri bir kenara bırakılacak olursa Tanzimat hareketlerinden itibaren eğitim, sağlık, sosyal sigorta gibi alanlarda üretilen sosyal politikalar mevcuttur. Zira, Osmanlı Tarihi incelendiğinde merkezi ve yerel elitin girişimleri ile oluşturulan ve büyük kısmı vakıf gelirleri tarafından desteklenen sosyal kurumlara sahip olduğu ve yine bu kurumların dışında aile, kan bağı ve hemşehrilik esasına dayanan çeşitli dayanışma birimleri, toplumda söz konusu olan yoksulluk ya da ihtiyaç durumlarında ortaya çıkan bir refah rejimine sahipti (Özbek, 2002: 10-11). Bu nedenle Osmanlı’da uygulanan sosyal politikalar vakıf kaynaklı ve gönüllülük esasına dayanan bir seyir izlemiştir. Sosyal hizmetlerin görülmesinde vakıf usulünün benimsenmesi 19. yüzyıla kadar devam etmiş, Tanzimatla birlikte gittikçe bu tür kamusal hizmetlerin görülmesi merkezi bütçe tarafından karşılanmaya başlanmıştır. Tarım toplumu olması hasebiyle Osmanlı’da bilhassa Cumhuriyet öncesinde söz konusu olan sosyal hizmetler de bu çerçevede olmuştur. Buna bağlı olarak Avrupa’daki gibi bir işçi sorunu ve bunun önüne geçebilmek için oluşturulan bir sosyal devlet anlayışı gelişirse de 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda başka krizler yaratmıştır: ticari kapitalizmin gelişmişliğine bağlı olarak dünya ekonomisine eklemlenmiş bir üretim yapısı. Dolayısıyla bu sorun, devlet müdahalesinin konusunu ve müdahalenin meşruiyetini sağlayan sosyal alanın oluşmasını sağlamıştır (Özbek, 2002: 14-15). Yine Avrupa’dan farklı olarak bir sosyal haklar temelinde yurttaşlık kavramının gelişmemiş olması da bu çerçevede değerlendirilmektedir. Zira 1876 Kanun-i Esasi’nin kabul ettiği yurttaşlık biçimi hukuki açıdan korunan vatandaşlık biçimi olarak düşünülmelidir. Bu durumda, Osmanlı-Türkiye’de sosyal devletin izlerini 1850-1950 yılları arasında sürmek mümkündür (Özbek, 2002: 19). Ancak çalışma kapsamında incelenen tarihsel süreç daha çok sosyal devletin Altın Çağı’nı yaşadığı 1945-1970 yılları arasındadır. Dolayısıyla Türkiye’de yaşanan sosyal devlet süreçlerini de bu tarihsel aralıkta incelemek karşılaştırma yapabilmek adına daha yol gösterici olacaktır. Dahası sosyal devlet ve devlet müdahaleciliğinin de ancak 2. Dünya Savaşı’ndan sonra somut anlamda incelenebilmesi de bu kısıtlamayı haklı göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin sosyal devlet tarihi, Osmanlı’dan cumhuriyete miras kalan koşullar çerçevesinde belirlenmiştir. Savaş yıllarında devletin sosyal alana müdahalesi mutlak bir atış gösterse de bu koşullarda sosyal devlet rejimi militarist ve milliyetçi temalarla şekillenmiştir (Özbek, 2002: 18). Savaş sonlarına kadar sosyal alanda ciddi müdahalelerin yapılamaması ve sosyal alanda oldukça sınırlı bir faaliyette bulunulmasının nedenleri Talas’a (1992: 79) göre, batıdaki anlamda bir demokrasiye ulaşılamaması, ekonomik yapının tarımsal niteliğini sürdürmesi ve buna bağlı olarak örgütlü bir işçi sınıfının doğmamış olması, 1929 bunalımı, sol düşünceye karşı olumsuz algılar ve savaşın olumsuz etkileridir. Türkiye, her ne kadar 2. Dünya Savaşı’na fiilen katılmasa da savaş ekonomisinin koşullarını en ağır biçimde yaşamış ve bu nedenle savaş öncesinde yapılan planlama çalışmaları ve sınaî yatırım programları hayata geçirilememiştir. Bu anlamda iktisadi kesinti olarak nitelendirilen 1940-1945 yılları (Boratav, 2015: 83) aynı zamanda sosyal anlamda da bir kesinti sürecine karşılık gelmektedir.

Tek parti döneminin izlediği sanayileşme politikaları ve yeni bir ulus yaratma projesi çerçevesinde (Özbek, 2002: 21) ve bu dönemde batıda yoğun bir biçimde sosyal hak tartışmaları yapılırken Türkiye de duruma kayıtsız kalamamış; sosyal alanda bir takım müdahalelere başlamıştır. 1945 yılında Çalışma Bakanlığının, 1946’da Sosyal Sigortalar Kurumunun kurulması, 1949’da emekli sandığının düzenlenmesi, 1950’lerin başında sigorta kapsamındaki işçilere yönelik emeklilik düzenlemeleri bu süreçteki başlıca yasal düzenlemelerdir (Buğra, 2008: 47). 1945’li yılların önemli bir özelliği bu dönemin idari reformlar dönemine karşılık gelmesidir. Yabancı heyet ve uzmanlar eliyle “Devlet Daire ve Müesseselerinde Rasyonel Çalışma Hakkında Rapor”, “Neumark Raporu”, “Barker Raporu”, “Martin-Cush Raporu” bunların başında gelmektedir (Ayman Güler, 2005: 70). Yine bu dönemin belirleyici noktalarından biri de köyden kente göç dalgasının ve buna bağlı olarak gecekondulaşma sürecinin başlamasıdır. Türkiye’deki sosyal devlet süreci tek parti iktidarı döneminden izlendiğinde iki temel sonuç ortaya çıkmaktadır: Bunlardan birincisi, köylünün şehirlere göçmesi ile birlikte, şehir yoksulluğunun artması ve bunun önüne geçme çabaları; ikincisi ise şehir yoksulluğunun iyice belirginleşmesi sonucu devletin kuruluşlarınca çeşitli yardımlar toplama ve yardım dağıtma faaliyetleri (Özbek, 2006:189). Bu çabalar yaşanan iktisadi kesinti dönemi politikalarının doğrudan sonucunu oluşturmaktadır. Boratav’a (2015: 85) göre ise savaş yıllarında yaşanan iktisadi kesinti koşullarında iki farklı politika izlenmiştir: “Azalan üretim ve ithalat koşullarında oluşan darlıkların ve önlenemeyen enflasyonist baskıların halk yığınlarının tahammül sınırını aşmasını önlemek ve büyük kentlerin beslenmesini,

ısının ve giyimini sağlayabilmek”. Yine bu dönemde dünyadaki gelişmelere entegre olabile çabaları dikkat çekmektedir. 1949 yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin kabul edilmesi, aynı yıl Dünya Sağlık Örgütü’ne üye olunması bu çabaların bir sonucudur. 1929 bunalımının ardından alınan bu önlemlerin yanı sıra çok partili hayata geçene kadar olan süreçte kamu harcamalarında, transfer harcamalarında ve GSMH’de meydana gelen değişimler de dönemi anlamaya ışık tutacaktır:

Tablo 2: Toplam Kamu Harcamalarının Dağılımı

Yıllar	Toplam Kamu Harcamaları	Toplam Transfer Harcamaları	Toplam GSMH
1927	100	100	100
1928	104,5	57	106,6
1929	108,3	213	123,5
1930	106,4	186	94,3
1931	98,5	193	86,4
1932	88,6	224	69,4
1933	101,5	277	66,3
1934	111,7	293	73,4
1935	125,3	344	83,2
1936	139	356	97,1
1937	159	384	101,8
1938	168,2	366	100,6
1939	209,5	420	111,2
1940	270,5	499	141,5
1941	291,7	550	194,8
1942	448,9	854	392,2
1943	525,4	982	627,2
1944	546,6	962	478,3
1945	339,8	1015	384,5
1946	605,3	1546	485,9
1947	729,5	1469	490,8
1948	726,5	1475	594,7
1949	1163,3	1582	539,2
1950	1134,5	1813	608,8

Kaynak: Önder, 1974: 51-52.

Tablo 2’de toplam kamu harcamaları, toplam transfer harcamaları ve GSMH’nin yıllara göre fonksiyonel dağılımı görülmektedir. 1927 yılı sabit endeks kabul edildiğinde, 1929 bunalımının da etkisiyle 1930 yılında toplam kamu harcamaları, toplam transfer harcamaları ve GSMH’de düşüş söz konusu olsa da

akabindeki on yıllık zaman zarfında devamlı bir artış yaşandığı görülmektedir. 1945 yılında GSMH ve kamu harcamalarındaki azalma savaşın sona ermesi sebebiyle askeri harcamalarda azalma olmasından ileri gelmektedir.

Çok partili hayata geçiş çabaları, 1946’da başlasa da 1950 yılında Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ile gerçek anlamda söz konusu olabilmıştır. 1950-60 yılları arasında iktidar olan Menderes’in izlediği temel politika, dünya ekonomisine entegre olabilmeye çalışmaları olarak özetlenebilir. Bu doğrultuda yürütülen politikaları ve bu süreçte izlenen sosyal hizmetleri de yine bu temel politika çerçevesinde düşünmek gerekmektedir. Truman Doktrini, ardından Marshall yardımları ile yüzünü tamamen batıya ve tarıma çeviren Türkiye’nin bağımlı ve ithalatçı bir konuma gelmesi, Türkiye’nin uluslararası kapitalizmin savaş sonunda kurulan üst organlarına üye olması ile birlikte sonuçlanmıştır. IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü’ne 1947’de, NATO’ya ise 1952’de üyeliklerini gerçekleştirmiş ve liberal eksenli ve özel ve yabancı teşebbüsleri özendirici bir süreç izlemiştir (Boratav, 2015: 101-102). 1950 yılında Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu, 1957’de Maluliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Kanunu’nun kabul edilmesi (Güvercin, 2004: 92) dönemde sosyal güvenlik alanında yapılan girişimlendendir. Yine Menderes döneminde işçi sayılarında ve ücretlerinde kısmen bir artış sağlansa da sendikal anlamda bir gelişme gösterilememiş; atılan tek adım Türk-İş Konfederasyonunun kurulması olmuş, fakat burada da sendikaların grev, toplu pazarlık, toplu iş sözleşmesi yapma olanakları söz konusu olmamıştır (Çavdar, 2008: 82). Bu da bilinçli ve örgütlü bir işçi sınıfının gelişiminde hem engel hem de bir sonuç teşkil etmiştir. Esasında Menderes’in “öncelik tarıma” düsturu ve “elimizdeki kudret ve imkânları birinci derecede bütün şubeleriyle ziraata, ziraatın yardımcısı olan işlere ve zirai sanayin inkişafına tahsis etmeliyiz” ifadeleri ve yine Menderes’in eskiden beri tarımın, tarım dışı sektör tarafından sömürüldüğüne dair olan inancı (Avcıoğlu, 1996: 619) gerek dönemin politikalarını açığa çıkarırken gerekse örgütlü işçi sınıfının oluşumuna engel teşkil oluşturduğunu ve sosyal adaletten ve hizmetten kastedilenin salt çiftçileri ve tarımı geliştirme adına yapıldığını göstermektedir. Yıl 1956’yı gösterdiğinde devlete bağlı kuruluşlarda çalışan işçilerin ödemeleri ile ilgili bir kanun çıkarılmış, buna göre bahsi geçen işçilere ücret sistemleri ne olursa olsun her yıl bir aylık ücretleri tutarında ödeme yapılacağı kararlaştırılmıştır. Yine benzer bir uygulama da kömür madenlerinde çalışan işçiler için getirilmiş ve ücretlerinde görece bir artış yaşanmıştır (Talas, 1992: 145). 1946-1953 yılları genel bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda ise karşılaşılan tablo; “tüm sosyal grupların mutlak durumlarının ve yaşam koşullarının (görece) düzeldiği, reel gelirlerinin arttığı, buna karşılık ücretli-maaslı grupların görece durumlarının

gerilediği; genel olarak mülk gelirlerinin ve özellikle ticaret sermayesinin milli hasıladan paylarının arttığı; geniş köylü kitlesinin ise fiyat hareketleri nedeniyle bozulan bölüşüm ilişkilerini, üretim dinamizmi içinde fazlasıyla telafi edebildikleri bir dönemdir” (Boratav, 2015: 108).

1960 yılında yaşanan darbe ile Menderes Hükümetinin devrilmesinin ardından özellikle ekonomik anlamda oldukça kötü bir tablo olduğundan, gelecek hükümetin yapacağı ilk görev ekonomik bir düzeltme çabası olacaktır (Ahmad, 2007: 185). Planlı döneme geçilen bu dönemde sosyal politikalar anlamında değişiklikler yapılabilirdi; köy-şehir ilişkileri düzenlenebilirdi. Fakat atılan adımlar önceki hükümetten daha farklı bir zihni değişimin olmadığını göstermiştir (Buğra, 2006: 51). Hatta gerek Demokrat Parti dönemi, gerekse sonraki dönemin benzer olduğu Heper (2006: 178) tarafından “bürokratik seçkinler karşıtı siyasal seçkinler devlet ağırlıklı siyasal rejimi, toplum ağırlıklı değil, parti ağırlıklı siyasal rejime dönüştürmeye çalıştılar” şeklinde ifade edilmektedir. Bunun bir başka ifadesi ise toplumdan farklı bir şekilde büyük ölçüde özerk bir biçimde hareket edilmesidir.

Menderes döneminde başlayan göç ve gecekondulaşma süreci, 60 döneminde ve sonrasında gittikçe tırmanmış, hatta gecekondulaşmanın meşrulaştırılması bir sosyal politika olarak algılanmıştır. Gecekonduların çevresinde iş olanaklarının elde edilmesi, yoksulluktan kurtulma süreci olarak değerlendirilmiş ve sosyal devletin yarattığı bir fırsat alanı olarak sunulmuştur (Buğra, 2000: 97-128). 1961 yılında hazırlanan darbe anayasasında sosyal devlete de yer verilmiştir. Başlangıç kısmında “insan hak ve hürriyetlerini, millî dayanışmayı, sosyal adâleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukukî ve sosyal temelleriyle kurmak” ibaresi açık bir biçimde sosyal devlet mefhumuna işaret etmekte, 2. madde de “Türkiye Cumhuriyeti’nin başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti” olduğu hükmüyle bu devlet rejimini güvence altına almaktadır. Bu anlamda sosyal devletin zikredilmesi ve içeriğini oluşturan hükümler, kişi hak ve ödevleri noktasında salt klasik hakları değil, sosyal hakların da güvence altında olacağını temin etmektedir. Yine 41. maddede “iktisadi ve sosyal hayat, adâlete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacına göre düzenlenir” hükmü sosyal devletin temel felsefesi olan insanlara onurlarına yaraşır asgari bir yaşam sunma ve toplumun toplumsal taleplerini dikkate alma düşüncesinin açıkça ifade edildiği görülmektedir.

DPT’nin kurulması, planlı döneme geçilmesi yine sosyal devletin yapmış olduğu müdahalelerin belli planlar çerçevesinde olabileceğinin göstergesi

olarak önemlidir. Zira birinci planda da bu düşünceler somutlaşmış ve plan, “Türk Milletinin, Anayasamızda açık ifadesini bulan iktisadi ve sosyal hayatı, keyfi ve plansız davranış tecrübelerine son verip adalete, tam çalışma esasına ve herkesin insan haysiyetine yarasır bir yasayış seviyesi sağlanması amacıyla göre düzenleme arzu ve azmine uygun olarak” ifadesi ile başlatılmıştır. Oldukça kapsamlı olarak hazırlanan planda kamu hizmetleri başlığı altında “eğitim, toplum kalkınması, sağlık ve diğer kamu hizmetleri” tanımlanmış ve detaylı bir biçimde açıklanmıştır. Metinde özellikle sağlık konusunun üzerinde durulmuş ve tek tek hastalıklar ve sağlık personeli üzerinden açıklamalar getirilmiştir. Yine sosyal hizmetler başlığı altında “Sosyal hizmetler programının amacı, çeşitli çevrelerde ortaya çıkan sosyal düzensizlik ve bozuklukların giderilmesi” olarak tanımlanmış ve bu hedefe ulaşabilmek için “Nüfus plânlaması programının uygulanmasına yardım, şehirlerin varlıksız mahallelerinde ortaya çıkan meselelerin çözülmesine yardım, yaşlıların bakımı, sakatların işe alıştırılması ve suçluların mahkûmiyet sonrası işe alıştırılmaları ve benzeri sosyal meseleler toplum ve kişi refahının sağlanması için ele alınacaktır. Korunmaya muhtaç çocukların bakımı ve yetiştirilmeleri, çocuk suçluluğunun önlenmesi, intibaksız çocuklar ve geri zekâlı çocuklar meselesinin çözümü, çocuk emeğinin kötüye kullanılmasının önlenmesi, çocuk refahının sağlanması amaç alınacaktır.” hedefleri koyulmuştur (Kalkınma Bakanlığı, 1963). Bu dönemde maddi imkânları olmayan yükseköğretim gören öğrencilerin desteklenmesi amacıyla Yüksek Öğrenim Kredi Yurtlar Kurumu kurulmuştur. 1960'lara kadar özel sektör sağlık hizmetlerinde çok etkin bir konumda olmadığından, sağlık hizmetlerinin görülmesi merkezin eliyle yapılmıştır. Yine bu dönemde İşçi Sigortaları Kurumunun adı daha kapsayıcı bir ifade olması açısından “Sosyal Sigortalar Kurumu” olarak değiştirilmiştir.

1968-72 yıllarını kapsayan ikinci planda “Toplumun güvenlik içinde gelişmesi ve refah” başlığı altında “sosyal güvenlik, sağlık, aile planlaması, sosyal refah hizmetleri, köy ve köylü sorunu, küçük toplum birimlerinde teşebbüs gücünün geliştirilmesi programları, gençlik sorunları” incelenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 1968). Önceki plana benzer hükümler içeren planlı dönem sürecinde sosyal sigorta anlamında bir gelişme daha gösterilerek “Bağ-Kur”un kurulması önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. 1973-77 dönemi ise sosyal devletin son aşamalarını içeren bir dönemde ortaya koyulan bir kalkınma planıdır. Zira bu tarihler artık sosyal devlet döneminin bittiği, piyasa döneminin başladığına dair tartışmaların başladığı süreçlere tekabül etmektedir. Plan incelendiğinde de bu kısmen görülebilecektir. Önceki planlarda hizmetlerin ya da hedeflerin altında yer alan sosyal hizmetler ve sosyal devletin faaliyet alanlarını ilgilendiren konular, bu planda sorun alanları olarak tanımlanmış ve kısa dönemde çözülemeyeceği

düşünüldüğünden olsa gerek, uzun dönem amaç ve hedefler ana başlığı altında kendine yer bulabilmiştir. Burada önemli vurgulardan biri sosyal hizmetlerin yürütülmesinde söz konusu olan aksaklıkların çözülebilmesi için “Sosyal Hizmetler Kurumunun” kurulacağını ifade edilmesidir (Kalkınma Bakanlığı, 1973). Bu alanda korunmaya muhtaç çocuklar, afetzedeler ve göçmelerle ilgili 1967’de yürütülen toplam sosyal hizmet harcamalarının 36.5 milyon TL’den 1971’de 82.6 milyon TL’ye çıkarıldığına müjdesi verilmiştir. Yine bu dönemde 65 yaşını tamamlamış olup da sosyal güvencesi olmayan Türk vatandaşlarına aylık bağlanması da önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Genel bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda 1980 dönemi de dâhil olmak üzere 1945’li yıllardan itibaren devletin sosyal alanla ilgili girişimlerinin, popülist tarım politikalarıyla birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Dolayısıyla söz konusu dönem iktisadi anlamda bir kalkınma dönemine denk düştüğünden, süreçte söz konusu olabilecek muhtemel sosyal çelişkileri törpüleme kaygısı ile sosyal alanda müdahaleler söz konusu olmuştur (Özbek, 2002: 22).

Sosyal devletin “altın çağı”nı yaşadığı 1945-1975 arası yapmış olduğu sosyal harcamalar yıl bazında ele alındığında aşağıdaki tabloya ulaşılmaktadır:

Tablo 3a: 1930-1965 Arası Konsolide Bütçe İçindeki Sosyal Harcamaların Payı

Yıllar	Sosyal Harcamalar	Konsolide Bütçe Harcamaları	GSMH	Sosyal Harcamalar/ Konsolide Bütçe Harcamaları	Sosyal Harcamalar/ GSMH
1930	20.010.576	257.854.582	1.580.500.000	7.76	1.26
1935	19.053.163	238.342.968	1.310.000.000	7.99	1.45
1940	30.828.122	353.408.442	2.403.400.000	8.72	1.28
1945	71.133.549	755.343.676	5.469.800.000	9.41	1.30
1950	273.898.713	1.901.908.357	9.694.200.000	14.4	2.82
1955	561.229.539	3.063.028.038	19.117.400.000	18.3	2.93
1960	1.611.794.988	7.637.781.314	46.664.300.000	21.1	3.45
1965	3.322.740.585	15.195.395.555	76.726.300.000	21.8	4.33

Kaynak: Akgül Yılmaz (2006: 137) ve DiE (2003: 585-586)’dan alınan verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3b: 1970-1980 Arası Konsolide Bütçe İçindeki Sosyal Harcamaların Payı

Yıllar	Sosyal Harcamalar	Konsolide Bütçe Harcamaları	GSMH	Sosyal Harcamalar/ Konsolide Bütçe Harcamaları	Sosyal Harcamalar/ GSMH
1970	5.102.807.782	29.893.238.812	207.814.800.000	17	2.45
1971	2.601.247.605	38.471.696.784	261.072.600.000	6.7	0.99
1972	11.683.763.976	51.968.340.109	314.139.600.000	22.4	3.71
1973	14.983.892.350	62.368.252.367	399.088.600.000	24	3.75
1974	20.563.900.061	83.091.87.483	537.677.600.000	24.7	3.82
1975	24.173.100.000	108.444.800.000	690.900.800.000	22.2	3.49
1976	34.874.400.000	265.041.500.000	868.065.800.000	22.6	4.01
1977	42.181.400.000	225.752.200.000	1.108.270.700.000	18.6	3.80
1978	46.932.100.000	266.358.600.000	1.645.968.500.000	17.6	2.85
1979	89.884.500.000	406.986.900.000	2.876.522.900.000	22	3.12
1980	167.493.200.000	770.040.300.000	5.303.010.200.000	21.7	3.15

Kaynak: Akgül Yılmaz (2006: 137-138) ve DİE (2003: 586)’dan alınan verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3a’da ele alındığı üzere bunalım sürecinde (1930-1935), GSMH’nin de düşüşüne bağlı olarak sosyal harcamalar ve konsolide bütçe harcamalarında azalma görülmektedir. Bu dönem tam da Keynesyen düşüncenin egemen olduğu; diğer bir ifadeyle Keynesyen düşüncenin egemen olduğu devlet anlayışı olan sosyal devletin ortaya çıktığı sürece tekabül etmektedir. Yine 1960’lı yılların sonuna gelindiğinde ise sosyal harcamaların konsolide bütçe harcamaları içindeki oranında küçük bir azalma gözlenmektedir. Bu süreçte meydana gelen azalma için ise 12 Mart muhtırasının siyasi istikrarsızlığa neden olduğu ileri sürülebilmektedir (Akgül Yılmaz, 2006: 68). 1970 yılı sosyal devletin yaptığı harcamaların yük oluşturduğu yönünde eleştirilerin başladığı sürece tekabül ettiği için, sosyal harcamalarda kesintiye gidilmiştir. Yine aynı yıl sosyal harcamaların GSMH’ye oranında yaşanan ciddi düşüş bu eleştirilerin göstergesi olarak yorumlanabilir. Akabindeki yıllarda bu ani düşüşler ortadan kalkmışsa da istikrarlı bir artıştan ya da azalıştan bahsetmek mümkün değildir. Sosyal devletin temel amaçlarından olan sosyal adaleti sağlama çabası, daha önce de değinildiği üzere sadece kurumların oluşturulması, birtakım kanunların çıkarılması ile ölçülmemektedir. Yukarıdaki tablolarda da ifade edildiği üzere, sosyal devlet harcamalarının payları da önem taşımaktadır. Özellikle planlı kalkınma dönemiyle birlikte sosyal devletin faaliyet alanı büyük oranda eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerine yoğunlaşmıştır. Bu dönemde söz konusu olan artışı aşağıdaki tablodan izlemek mümkündür:

Tablo 4: Brüt Okullaşma Oranı (%)

	1950-1951	1960-1961	1970-1971	1980-1981
İlkokul	69.5	81.1	99.7	97.7
Ortaokul	4.8	15.8	30.7	40.6
Lise ve Dengi Okul	5.2	13.2	20.1	28.4
Yükseköğretim:	1.3	3.1	5.7	6.4

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, [http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/Ekonomik Sosyal Gostergeler.aspx](http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/Ekonomik_Sosyal_Gostergeler.aspx), 05.04.2017.

Tablo 4’te görüldüğü gibi 1950-1951 yılı ilkokul brüt okullaşma oranı 69.5 iken bu oran ortaokul düzeyinde 4.8; lise düzeyinde 5.2 ve yükseköğretim seviyesinde ise 1.3 olarak verilmiştir. Bu oranlar tüm okul düzeylerinde sürekli bir artış göstermiştir. İlkokul düzeyindeki bu yüksek oran, cumhuriyet dönemi sonrası okuma-yazma oranlarını artırma çabasında aranmalıdır. Zira Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda da ifade edildiği gibi, “Türkiye’de okuma yaşındaki ve üstündeki nüfusun yüzde 60’ı okuma yazma bilmemektedir”. Buna bağlı olarak planda vurgulanan eğitimin insan refahının temel unsurlarından olması sebebiyle, eğitim seviyesini yükseltmenin temel hedeflerden biri olduğu, bu hedefin hem sosyal adalet ilkelerini gerçekleştirmek için önemli bir adım olduğu hem de toplumun yeterli insanlar tarafından yönetilmesini mümkün kılacak bir topluma ulaşmasını sağlayacağı olmuştur (Kalkınma Bakanlığı, 1963). 1970’li yıllarda vurgulanan, ilkokul çağına gelmiş fakat hala bu imkânı elde edemeyenlere bu imkânın sağlanması olmuştur. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda 1960’lı yıllara nazaran ilkokul çağındaki çocukların okula gitme oranında artış yaşandığı da belirtilmiştir. Bu oran 1960 yılında %67 iken, 1965 yılında %78’e yükselmiştir. Yine son beş yılda lise seviyesinde mesleki eğitim gören öğrenci sayısı %56; yüksekokullara ve üniversitelere devam eden öğrenci sayısı ise %30 oranında artış göstermiştir. Bu planda eğitimle ilgili belirtilen önemli noktalardan biri de eğitim hizmetlerinin sağlanmasında “fırsat eşitliği” ilkesinin gözetilecek oluşudur. Yine eğitim hizmetlerinin “vatandaşlara çevresini tanımak, şuurlu davranmak, toplum yapısındaki değişimlere uyabilmek, kazandığı bilgi ve tecrübelerle kendisinin ve çevresinin refah ve mutluluğunu artırmak” için devlet tarafından sağlanan sosyal bir hizmet amacıyla verildiği belirtilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 1968). 1973-1977 Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (Kalkınma Bakanlığı, 1973) bir önceki planda olduğu gibi tüm eğitim sisteminde fırsat eşitliğinin ve ayrıca sosyal adaletin sağlanması eğitim politikalarının amacı olarak belirtilmiştir. Dördüncü Plan’da eğitimin sosyal adaleti sağlaması gereken faktörlerden biri olması gerekirken bu işlevi sağlama noktasında eğitim sisteminin içyapısından kaynaklanan sebepler

dolayısıyla yetersizliklere sahip olduğu kabul edilmiştir. İlköğretimde İkinci Plan dönemi sonunda yüzde 100 olması öngörülen, okullaşma hedefine Üçüncü Plan dönemi sonunda da erişilememiştir. 1977-1978 öğretim yılında okullaşma oranı yüzde 87.5 toplam öğrenci sayısı ise 5.334.000 olmuştur. Ortaokul için bu tablo ise yine Üçüncü Plan dönemindeki hedeflerin gerisinde kalmıştır. 1973-1974 öğretim yılında bu oran yaklaşık %34 iken, yeni kayıt hedefleri gerçekleşmemiştir. 1973-1978 yılları arasında ortaokul sayısındaki artış yüzde 51.1 olduğu halde öğrenci sayılarındaki artış yaklaşık %18.3 oranında kalmıştır. Üçüncü Plan döneminde Birinci Plan dönemi başına göre genel ortaöğretim ve mesleki, teknik ortaöğretimde okuyan öğrencilerin toplam öğrenci sayısına oranında önemli bir değişiklik olmamıştır. Üçüncü Plan dönemi sonunda genel öğretimin %45, mesleki ve teknik öğretimin %55 olması öngörülse de gelişme mesleki ve teknik öğretim doğrultusunda değil genel liseler doğrultusunda olmuştur. Yükseköğrenime olan talep brüt okullaşmadan da anlaşılabilceği üzere üçüncü plan döneminde artan bir hız göstermiştir. Fakat Yükseköğrenim kurumlarının bu talebi karşılayamamaları nedeniyle ortaöğretim mezunlarının büyük bir bölümü yükseköğrenim dışında kalmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 1973).

Tablo 5: Sağlık Göstergeleri

	1950	1960	1970	1980
Hastane Yatağı Sayısı	18.837	45.807	87.134	114.217
Yatak Başına Nüfus	1.100	600	409	389
Doktor Başına Nüfus	3.038	2.825	2.572	1.631

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/EkonomikSosyalGostergeler.aspx>, 05.04.2017.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda sağlık hizmetleri ile ilgili ana ilke, halkın sağlık seviyesini yükseltebilmektir. Bu amaçla koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine öncelik verileceği ve bu kapsamda çevre şartlarının düzeltilmesi, halkın sağlık konusunda eğitilmesi, bulaşıcı hastalıkların yok edilmesi, beslenme şartlarının geliştirilmesi ve nüfus planlaması hizmetlerinin ele alınacağı belirtilmiştir. Yine hasta bakımı hizmetlerinden az sayıda nüfusun faydalandığı ve aynı zamanda pahalı olan hastanecilik hizmetleri yerine, evde ve ayakta tedaviyi sağlayan ve küçük topluluklara kadar yayılan bir sağlık teşkilatının kurulmasına öncelik verileceği vurgulanmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 1963). İkinci kalkınma planında da kalkınmanın amacı toplumun ruh ve beden sağlığının yerinde ve tam olması olarak gösterilmiştir. Bu doğrultuda sağlık hizmetlerini yukarı taşımak iktisadi ve sosyal bir gelişme olarak gösterilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 1968).

Üçüncü Plan’da (Kalkınma Bakanlığı, 1973) ise sağlık hizmetlerinin beklenen hedeflere ve yaygınlığa ulaşamadığı belirtilmiştir. Ayrıca gerek sağlık personeli gerekse yatakların sayıca artış göstermesine karşın, bu sayının büyük illerde yoğunlaşması bu başarısızlıkların temel nedenlerinden biri olarak gösterilmiştir. Tıbbi İstatistik Yıllığı (1961)’nda da “Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının vatandaş sağlığının her türlü hastalık ve arızalardan korunması gayesi başta olmak üzere yurttaşlarımızı hastalıklardan, ıstırap ve sıkıntısından uzak tutmak onların sağlık ve saadet içinde çalışıp yaşamalarını sağlamak gibi ulvi bir vazifeyi hedef tutmaktadır” (TİY, 1961: 2). Bu doğrultuda Bakanlığa ayrılan bütçeyi aşağıdaki tabloda izlemek mümkündür:

Tablo 6: Devlet Bütçesi ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Bütçesi

YIL	DEVLET BÜTÇESİ	BAKANLIK BÜTÇESİ
1930	222.646	4.502
1935	190.011	4.820
1940	268.476	8.185
1945	603.404	18.809
1950	1.487.208	60.615
1955	2.940.727	152.463
1960	7.266.965	382.762
1965	14.421.419	590.950
1970	28.860.265	888.080
1975	107.680.514	3.815.161
1980	756.687.182	31.822.605

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, 1989: 13

Tablo 6’da görüldüğü üzere, devlet bütçesi ile bakanlık bütçesi doğru orantılı olarak hareket etmiş, 1935 yılı haricinde her iki bütçe de sürekli artarak 1980 itibariyle önemli büyüklüğe kavuşmuştur. Özellikle 1950 ve 1970 yılları, bütçe miktarında önemli artışların yaşandığı dönemler olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 7: Sosyal Sigorta Programlarının Kapsadığı Nüfus

Kuruluşlar	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980
Emekli Sandığı Toplamı	841.342	1.230.808	1.612.385	2.485.488	3.300.481	4.413.901	5.384.620
Sosyal Sigortalar Kurumu Toplamı	-	-	-	3.835.055	5.783.854	8.236.422	10.674.172
Bağ-Kur Toplamı	-	-	-	-	-	3.270.570	4.540.317
Özel Sandıklar Toplamı	-	-	-	48.280	84.490	115.872	196.130

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/EkonomikSosyalGostergeler.aspx>, 27.04.2017.

Tablo 7 yardımıyla sosyal sigorta programlarının kapsadığı nüfus sayıları paylaşılmıştır. Buna göre emekli sandığı, sosyal sigortalar kurumu, Bağ-Kur ve özel sandığa bağlı kişi sayılarının 1950’den 1980’e uzanan süreç boyunca artış gösterdiği gözlenmektedir. Özellikle sosyal sigortalar kurumu, 1980 yılı itibariyle 10 milyondan fazla kişiye erişerek diğer kuruluşlara mensup kişilerin toplamından daha büyük bir kitleye ulaşmıştır. Bu noktada sosyal devlet sürecinde ve sosyal devlet söylemlerinden vazgeçilerek minimal devlet tartışmalarının yapıldığı dönemde de sosyal sigortacılığın önem taşıdığı ifade edilebilir.

Bilindiği üzere, Özal Hükümeti ile birlikte neoliberal politikaların, özelleştirmelerin yoğunluk kazanması, tarımdan uzaklaşma çabaları ve piyasa ile devletin yakınlaşması; buna bağlı olarak da devletin toplumdaki uzaklaşma süreci başlamıştır. Tüm dünyada yaygınlaşan bu süreçte Türkiye’de de bu araçlarla minimal devlet düşünceleri yaygınlık kazanmıştır. Bu durumda sosyal devletin tasfiye edilmesi ve ilerleyen süreçte bu tasfiyenin kuvvetlenerek devletin sosyal alandan uzaklaşması ve sosyal alanın yerel yönetimlere ve sivil toplum kuruluşları ile özel girişimlere bırakılmasının yoğunlaşması, yine formel yardım ve sosyal hizmetler sürecinden, hayırseverlik düşüncesinin ağırlık kazandığı ve enformel bir yardım sürecine dönüştüğü durum karşısında iki tutum sergilenebilmektedir: Bunlardan birincisi bu dönüşüme “bu kadar sosyal devlet olmasa da olur” ya da “bu, sermayenin artık ihtiyacı kalmamış sermaye birikimi modelinin ürünüdür” denerek devletin toplumsal mücadele alanı olmaktan tamamen çıkarılması desteklenebilir ve küresel sermaye reformları ağırlık kazanabilir. Ya da izlenecek bir ikinci yol ise sosyal devleti tekelci piyasa odaklı saldırılar karşısında sonuna kadar korumaya ve geliştirmeye çalışarak, yeni sağcı reformların karşısında durmaktır. Ancak unutulmaması gereken asıl nokta, siyasal mücadelede dikkate alınması gereken ilki değil, ikinci durumdur (Ayman Güler, 2006). Nihayetinde sosyal devlet alanında büyük değişimler yaşansa da ve sosyal devletin biçim ve içerik olarak içi boşaltılmaya çalışılsa da sosyal devletin tamamen ortadan kalkacağını iddia etmek yanıltıcı olacaktır.

SONUÇ

19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve 20. yüzyılın başlarına kadar önemli bir dönem olarak nitelenebilecek sosyal devlet uygulamaları, devletin sosyal alana müdahale ederek, içinde bulunulan krizi aşmak adına, insanların onurlarına yaraşır bir yaşam sürmeleri noktasında önemli değişiklikler

getirmiştir. Bu süreç, bilhassa gelişmiş batı toplumlarında kamu hizmetlerinin geniş bir çerçevede yorumlanmasını, devlet tanımının değişmesini ve yurttaşlık kavramının salt klasik haklar doğrultusunda değil, sosyal haklar doğrultusunda da güvence altına alınmasını sağlamıştır. Esasında Osmanlı Dönemi’nin özellikle Tanzimat yıllarında, merkeziyetçilik eğilimleri doğrultusunda devletin pek çok alana müdahalesi söz konusu olmuşsa da, sosyal alanda devletçilikten ziyade vakıf geleneği eliyle yürütülmüş, cumhuriyetin ilk yıllarında da bu gelenek devam ettirildiğinden bir kurumsallaşma sağlanamamıştır. 1929 bunalımının tüm dünyayı etkilemesi, savaşa girmese de askeri harcamaların artması, devletin sosyal alana pay ayırmasını kısmen geciktirmiş kısmen de daha kısıtlı tutmasına sebep olmuştur. Batı’da 1945-1970 arasında yoğun bir uygulama alanı bulan sosyal devlet, sanayileşmenin yaratmış olduğu koşullar neticesinde, emek-sermaye çatışmaları sebebiyle toplumsal anlamdaki riskleri çözme adına ortaya çıkmıştır. Fakat Türkiye’de bu anlamda bir emek-sermaye çatışması söz konusu olmadığından süreç, farklı toplumsal koşullara istinaden farklı bir seyir izlemiştir. 1940’lı yıllardan itibaren de devletin eğitim, sağlık, konut ve sosyal yardım alanlarında girişimleri söz konusu olmuştur. Bu doğrultuda artan müdahale alanına paralel olarak çeşitli kanunlar çıkarılmış, sosyal devlet faaliyetlerine ilişkin kamu harcamaları yapılarak ilgili bakanlıkların bütçeleri artırılmış ve asgari yaşam düzeyinin sağlanması noktasında girişimlerde bulunulmuştur. Türkiye’nin dünya ekonomisine entegre olabileceği çabası ve isteği de kendisini sadece ekonomik göstergelerle değil, sosyal göstergelerle de kanıtlamasını gerektirmiş, bu nedenle de Türkiye, çeşitli uluslararası ortaklıklar içinde yer almaya başlamıştır. Yine bir yandan yerel halkın talep ve beklentileri öte yandan da dünyaya uyum sağlama çabasının çatışması, kimi zaman Türkiye özelindeki sosyal devlet uygulamalarının yalnızca sosyal adaletsizlikleri ortadan kaldırmayı hedeflemediği sonucuna götürmüş ve bu nedenle uygulamaların arafta kalmasına sebep olmuştur. Önemli noktalardan birisi de sosyal adaleti sağladığı düşünülen sosyal devletin, demokrasi ve demokratik değerlerle birlikte ele alınması gerekliliğidir. Zira yurttaşlık tanımını da değiştiren bu süreç, yurttaşların sosyal haklarının da tanınmasını sağlamış taleplerinin göz ardı edilmemesini gündeme getirmiştir. Ne var ki, 1970’li yıllarla birlikte sosyal devlet kapsamında yapılan girişimlerin, devlete ağır yükler yüklediğinin ileri sürülmesi ve devletin hantallaşmasına sebep olduğu düşüncesi, devlet tanımının yeniden gözden geçirilmesine neden olmuş ve buna bağlı olarak da devletin faaliyet alanlarında daralmaların başlamasına sebep olmuştur. Çalışma kapsamında bu süreç konu dışı bırakılsa da, sosyal devlet uygulamasının en azından Türkiye özelinde anayasa tarafından tanınması

ve güvence altına alınması, yaşanan adaletsizliklerin kısmen de olsa önlenmeye çalışılması, aynı zamanda insan onurunu ve yaşam kalitesini artırması açısından ve yine demokratik değerler ve demokrasinin gelişimi açısından devamlılığı önemlidir. Bu nedenledir ki sosyal devletin tasfiye edilmesi ve sermaye ve sermayenin doğurduğu eşitsizlikler karşısında, insanların sosyal haklarının feda edilmesi kabul edilebilir görünmemektedir. Keza incelenen veriler de, özellikle kriz dönemlerinde harcamalarda yaşanan dalgalanmaların ve azalmaların, bir süre sonra tekrar artışa geçerek, sosyal devlet uygulamalarının ismen olsa da içerik itibarıyla tamamen sonlanmayacağını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- 1961 Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>, Erişim Tarihi: 05.03.2017.
- Ahmad, Feroz (2007), *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, çev. Ahmet Fethi, 3. Baskı, İstanbul: Hill Yayınları.
- Akgül Yılmaz, Gülay (2006), *Sosyal Devlet ve Sosyal Harcamalar*, İstanbul: Arıkan Basımevi.
- Avcıoğlu, Doğan (1996), *Türkiye’nin Düzeni Dün, Bugün, Yarın*, İkinci Kitap, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Ayman Güler, Birgül (2005), *Yeni Sağ ve Devletin Değişim*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Ayman Güler, Birgül (2006), “Sosyal Devlet ve Yerelleşme”, *Memleket Dergisi*, Sayı 2, <http://www.yayed.org/uploads/yuklemeler/msy-2-2.pdf>, Erişim Tarihi: 02.12.2016.
- Barry, Norman, P. (2000), *Modern Political Theory*, New York: Palgrave Press.
- Bell, Lee Anne (2007), *Theoretical Foundations for Social Justice Education*, Adams, Maurianne; Bell, Lee Anne; Griffin, Pat (Ed). *Teaching for Diversity and Social Justice içinde*, 2. Baskı., New York, NY, US: Routledge/Taylor & Francis Group, ss 1-14.
- Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), [http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkınma %20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf](http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkınma%20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf), Erişim Tarihi: 05.03.2017.
- Boratav, Korkut (2015), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, 20. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Börsch-Supan, Axel ve Schröder, Mathis (2011), “Employment and Health at 50+: An Introduction to a Life History Approach to European Welfare State Interventions”, *The Individual and the Welfare State, Life Histories in Europe içinde*, ed. Axel Börsch-Supan, Martina Brandt, Karsten Hank, Mathis Schröder, London Newyork: Springer.
- Buğra, Ayşe (2000), “Ahlaksız Konut Ekonomisi”, *Devlet Piyasa Karşıtlığının Ötesinde içinde*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, Ayşe (2006), “Türkiye’de Sağ ve Politika”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 106, ss. 43-67.
- Buğra, Ayşe (2008), *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Çam, Esat (2005), *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul: Der Yayınları.
- Çavdar, Tevfik (2008), *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*, 4. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Çeçen, Anıl (1993), *Adalet Kavramı: Adalet Kavramının Göreliliği Üzerine Bir Deneme*, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- De Saint Marc, Renaud Denoix (2009), *Devlet*, çev. İsmail Yerguz, Dost Kültür Kitaplığı: 90, Ankara: Dost Yayınevi.
- DİE (2003), *İstatistik Göstergeler 1923-2002*, <https://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014765.pdf>, Erişim Tarihi: 07.03.2017.
- Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/6/plan4.pdf> , Erişim Tarihi: 07.03.2017.
- Engels, Friedrich (1986), *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, 9. Baskı, çev. Kenan Somer, İstanbul: Sol Yayınları.
- Eroğul, Cem (2014), *Devlet Nedir?*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Esping-Andersen, Gosta (1990), *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton, Princeton University Press.
- Göze, Ayferi (1976), *Sosyal Devlet Sistemi*, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Göze, Ayferi (1995), *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 7. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Gözler, Kemal (2015), *Devletin Genel Teorisi, Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gül, Hüseyin ve Sallan Gül, Songül (2007), “Sosyal Devletten Çalışma Refahına Geçişte Sosyal Haklar ve Yoksullar”, *Amme İdaresi Dergisi*, 40(3), ss. 1-30.
- Güvercin, Cemal Hüseyin (2004), “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi”, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 57(2), ss. 88-95.
- Harvey, David (2009), *Sosyal Adalet ve Şehir*, 3. Baskı, Çev: Mehmet Moralı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Heper, Metin (2006), *Türkiye’de Devlet Geleneği*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- IMF (2000), *World Economic Outlook Asset Prices and the Business Cycle*, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2000/01/>, Erişim Tarihi: 04.04.2017.

- İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), [http://www.kalkinma.gov.tr/Lists /Kalkinma%20Planlar/Attachments/8/plan2.pdf](http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/8/plan2.pdf), Erişim Tarihi: 05.03.2017.
- İnsel, Ahmet (2004), *Neoliberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili*, İstanbul: Birikim Kitapları.
- Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/EkonomikSosyalGostergeler.aspx>, Erişim Tarihi: 05.04.2017.
- Kapani, Münci (2006), *Siyaset Bilimine Giriş*, 18. Baskı, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Koray, Meryem (2005), *Sosyal Politika*, 4. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Köker, Levent (1990), *İki Farklı Siyaset*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lewin-Epstein, Noah, Kaplan, Amit ve Levanon, Asaf (2003), *Distributive Justice and Attitudes Toward the Welfare State*, *Social Justice Research*, 16(1), 1-27.
- Marcuse, Herbert (1968), *Tek Boyutlu İnsan*, çev. Seçkin Çağan, İstanbul: May Yayınları.
- Marx, Karl (1993), *Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i*, 2. Baskı, çev. Ahmet Acar, İstanbul: Yorum Yayınları.
- Marx, Karl ve Engels Friedrich (2015), *Komünist Manifesto*, 3. Baskı, çev. Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap.
- Miller, David (1999), *Principles of Social Justice*. MA: Harward University Press.
- Nelson, Brian R. (2006), *The Making of the Modern State, A Theoretical Evolution*, NewYork: Palgrave Macmillan.
- Norman, P. Barry (2004), *Modern Siyaset Teorisi*, çev. Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin, Ankara: Liberte Yayınları.
- Okandan, Recai Galip (1966), *Umumî Âmme Hukuku, Devletin Doğuşu, Pozitif ve Teorik Gelişmesi, Unsurları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Önder, İzzettin (1974), *Türkiye’de Kamu Harcamalarının Seyri:1927-1967*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fakülteler Matbaası.
- Özbek, Nadir (2002), “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 92, ss. 7-33.
- Özbek, Nadir (2006), *Cumhuriyet Türkiye’sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

- Özbudun, Ergun (2003), *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayıncılık.
- Özdemir, Süleyman (2007). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Petring, Alexander vd. (2013), *Sosyal Devlet ve Sosyal Demokrasi*, Sosyal Demokrasi El Kitabı 3, çev. Recai Hallaç, 2. Baskı, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı.
- Pierson, Christopher (2005), *The Modern State*, London and New York: Routledge Publication.
- Poggi, Gianfranco (1991), *Çağdaş Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*, çev. Şule Kut, Binnaz Toprak, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Rawls, John (1971), *A Theory of Justice*, USA: Harvard University Press.
- Rescher, Nicholas (1966), *Distributive Justice A Constructive Critique of the Utilitarian Theory of Distribution*, Indianapolis/New York/Kansas City: The Bobbs-Merrill Company
- Robinson, Colin (2005), "Introduction", *The Collected Works of Arthur Seldon*, Vol. 6, *The Welfare State: Pensions, Health and Education*, Arthur Seldon, USA: Liberty Fund.
- Rosanvallon, Pierre (2004), *Refah Devletinin Krizi*, çev. Burcu Şahinli, Ankara: Dost Kitabevi.
- Sağlık Bakanlığı (1989), *Özet Sağlık İstatistikleri*.
- Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Çalışmaları ve Tıbbi İstatistik Yıllığı 1956-1959 (1961), <http://www.tkhk.gov.tr/Dosyalar/85b06c5ae3a141e5a4844365f1817b52.pdf>, Erişim Tarihi: 10.03.2017.
- Sallan Gül, Songül (2006), *Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa!*, 2. Baskı, Ankara: Ebabil Yayınları.
- Seldon, Arthur (2005), *The Collected Works of Arthur Seldon*, vol.6, *The Welfare State: Pensions, Health and Education*, ed. Colin Robinson, USA: Liberty Fund.
- Shalev, Michael (1983), *The Social Democratic Model and Beyond: Two Generations of Comparative Research on the Welfare State*, Comparative Social Research, Vol.6.
- Shutt, Harry (2004), *Kapitalizmle Derdim Var*, çev. Nesrin Sungur, Ahmet Çakmak, İstanbul: Kitap Yayınevi Yayınları.

- Talas, Cahit (1992), *Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tanilli, Server (1982), *Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş*, 3. Baskı, İstanbul: Say Yayınları.
- Tuncay, Tarık, Erbay, Ercüment (2006), *Sosyal Hizmetin Temel Hedefi: Sosyal Adalet.*, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 17(1), 53-69.
- Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), [http://www.kalkinma.gov.tr/Lists /Kalkınma%20Planlar/Attachments/7/plan3.pdf](http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkınma%20Planlar/Attachments/7/plan3.pdf), Erişim Tarihi: 05.03.2017.
- Vergin, Nur (2015), *Siyasetin Sosyolojisi Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, 12. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap.
- Wendorf, Craig,A., Alexander, Sheldon ve Firestone, Ira, J. (2002), *Social Justice and Moral Reasoning an Emprical Integration of Two Paradigms in Psychological Research*, *Social Justice Research*, 15(1), 19-39.